

Dhuchadh úw abal ki k'aniy ti ba', ts'ejkadh abal
an Tének pat'ál wat'bom káw.
Ts'ejkadh abal ka tomolnáj an yaw'láts COVID-19

Cultural Survival

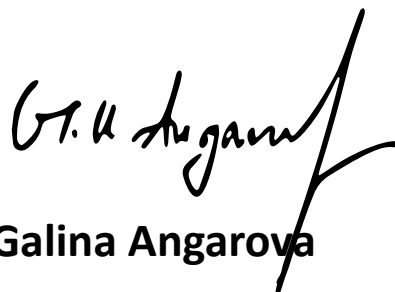
Junkudh i tomolnáj an
yaw'láts

An Tének kwenchalabchik k'wajatchik in tomolnál k'al yán i t'ojláb an yaw'láts COVID-19, jún i yaw'láts axi yáb jayk'i' i tsu'umal. Cultural Survival k'wajat ti t'ojnal abal kin tolmiy an Tének pat'ál wat'bom káw, ani axé' in jalk'uyal jant'ini' an Tének kwenchalabchik k'wajat in tomolnál axi yajchiktaláb.

An Tének pat'ál wat'bom káw pel jún i eyendhánel lej tsapik abal an Tének kwenchalabchik kin ejtow kin bajuw in awiltal abal kin kwetém takuy jant'oj in le' kin t'aja' tin kwenchál, kin ko'oy an jolataláb abal kin tejwa'medha' in tsalapil ani antsan kin olna' an káw axi exbadh abal in kwenchál. Axi exlál in t'ajál ku tsapikméj, ani an kwenchalabchik u tsapikmél k'al an káw xi u ulel ti pat'ál wat'bom káw.

Galina Angarova

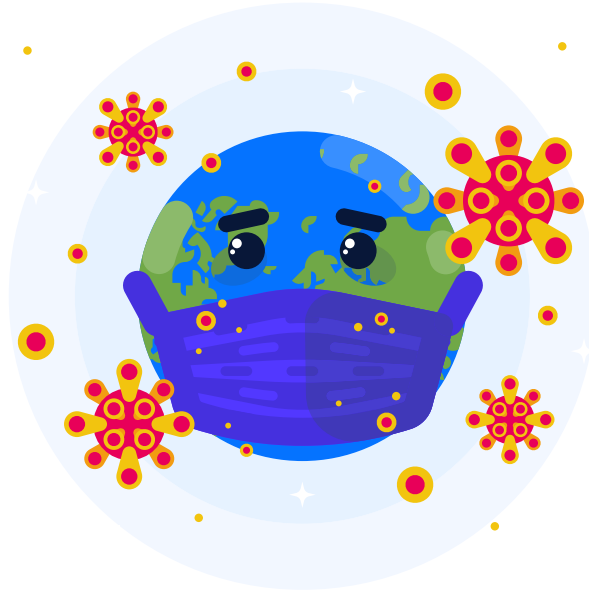
Kwenchal Tének Buryat,
Ok'lek (Directora Ejecutiva) - Cultural Survival

YAW'LÁTS COVID 19 AXI IN TOMNÁL KI T'AJA'

Axé' xi dhuchlab pel jún i tejwa'medhomtaláb abal an Tének atiklabchik axi in ne'dhál an káw, ka awits chudhél chudhél tin t'ojlabil kin olna' ani kin tomolna' an yaw'láts COVID 19.

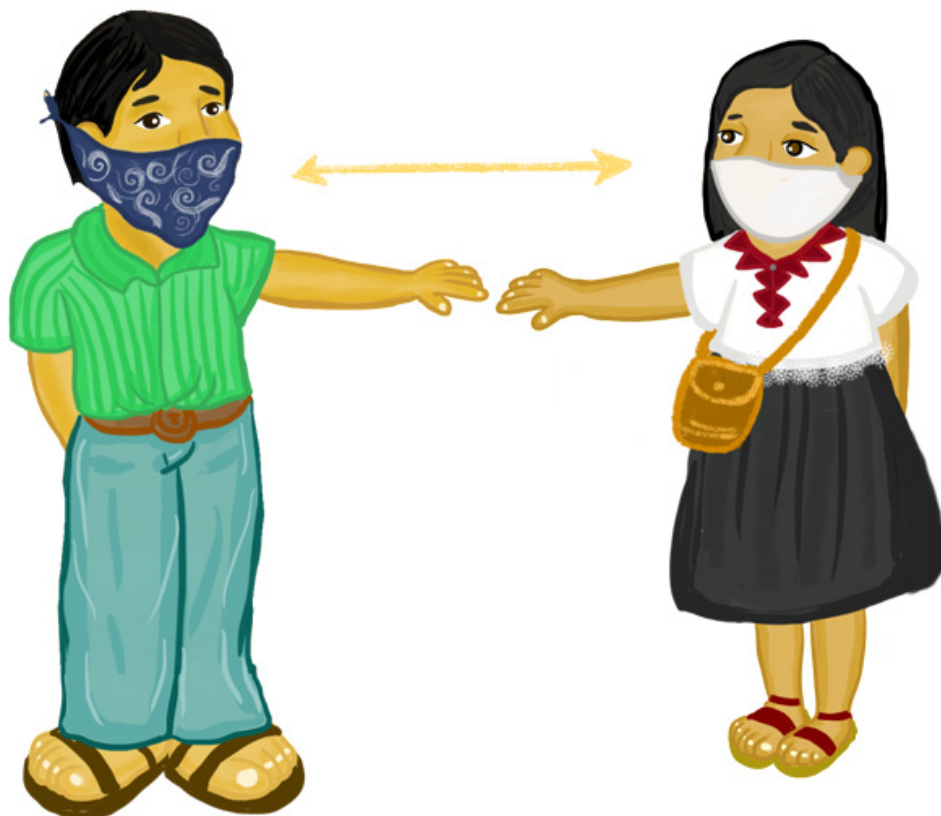
YAW'LÁTS COVID 19

An atiklabchik in tomolnál jún i k'idháb yaw'láts axi in bij COVID 19. K'wajat ti alyáb an ilál. An eyalchik al patal an tsabál in ulumal abal an atiklabchik yab ka junkunchik (yabchik ka tsepnedhomáts k'al in k'ubak, ka muts'uk'naxin, yabchik ka mulkunchik). Puwenek an yajchiktaláb: yab wa'ats i t'ojláb, yab u awil ku tamkun k'al i yanél ani an eyalchik kwa'al kin tsalpay jant'in ka tolmixin ani jant'ini' ka t'ojon. Axé' xi yaw'láts in t'ajál ku wilk'in ki met'a' in tsalapil an kwenchaláb Tének ani ki k'anidha' i Mím tsabál. Ki exobna' ani ki exobchij i juntal jant'ini' ku t'ojon, ku t'okat k'ijidhbéj po aniyey ki beletna' i xe'tsintal.

An Tének eyendhanél axi tu olchal jant'oj u wat'el ti tsabál, in ko'yal lej yán in exbádh. An yawláts axi xó' k'wajat i tamtém tin puwél an tsabál, in t'ajál abal an atiklabchik olnom káw kwa'al kin olna' jún i káw tekedh ani bolidh (yab kin uluw jún i káw axi yab exbadh o jún i káw axi yab chubax).

Ka t'ila', abal ki belexna' ti ba' u uxnenek abal yab ku tamkun jún kwenél ti éb, yab ku k'wajiy utdha' k'al i juntal, ki alwa' t'aka' i k'ubak ani ki eyendha' in paxk'íl i wi'.

Axi in t'ajál ka tsa'kan i tsap / axi in t'ajál ku tsapikméj

Axé' xi k'ij in t'ajál abal ki tsalpay jawa' játs in tsapík an Tének kwenchaláb, po aniyej jant'oj játs axi in t'ajál ka tsa'kan in tsap.

Axi in t'ajál ka tsa'kan i tsap jats tam yab i kwa'al ju'taj ku ulits tam u ya'ul, tam yab wa'ats an ilál, tam yab wa'ats an t'okat ja', ani yab u bolidh olcháb tin kwentaj axé'.

Axi in t'ajál ku tsapnéj játs in tsaláp i ach ani i mam, an Tének k'apnéj, an Tének ilál ani an junkudh t'ojláb.

Ma te' ti *Cultural Survival* i buk'ual axi dhuchlab abal ki tomolna' axi yajchiktaláb, i exlanchal in t'ojlabil an pat'ál buk'ul káw, ani in exbádh (ani an beletnaxtaláb) axi in binál an atiklabchik wat'bom káw. Axi dhuchlab in olnál jant'o kwa'al ki t'aja' abal ki k'aniy ti ba' ani ki tejwa'medha' ti al an pat'ál wat'bom káw, al axi k'ij ju'taj wa'ats an yaw'láts COVID 19. In kwa'al tsáb i pejach:

An ok'ox pejach pel abal an atiklabchik axi t'ojnalchik ti pat'ál wat'bom káw.

An tsabchíl pejách in olnál jant'ini' ka ts'ejkáj jún i káw bolidh abal ka buk'uwat al an Tének kwenchaláb.

OK'OX PEJACH

An atiklabchik axi u t'ojnal ani u t'ojnal
ts'ejwalidh ti al an pat'ál wat'bom káw.

¿Jant'o u awil kin t'aja'?

¡Ok'ox kwa'al ka beletna' ta ba'?

Ka ts'ejka'chik jún i dhuchlab
ju'taj ka uluw jant'oj ne'ets ka
t'aja' abal ka k'aniy ta ba', tatá'
ani patal an atiklabchik axi u
t'ojnal ti pat'ál wat'bom káw.

Ka ko'oy tejwa' an úw
ju'taj dhuchadh a bij
(abal ka exláj jita' játs
tatá')

Ka jalk'unchij in t'ojlabil
an atiklabchik axi u awil
ka yaw'láts dhubat, axi
mamlabchik/achlabchik,
ani xi u ya'ulchik.

Ka k'aniy a ejatal. A ejatal
in kwa'al yán in jalbíl, an
olnaxtaláb axi kwa'al ka
uluw yab lej.

Ka lej t'aja' ti kwentaj axi
in t'ajál kin odhna'
jún tin ba'.

**Ka ts'ejka'chik jún i dhuchlab ju'taj ka uluw jant'oj ne'ets
ka t'aja' abal ka k'aniy ta ba', tatá' ani patal an atiklabchik
axi u t'ojnal ti pat'ál wat'bom káw**

Kwa'al ka ts'ejka'chik junkudh an dhuchlab, ka t'aja' ti kwentajchik axi in ulal an *Organización Mundial de la Salud-OMS*, an eyalchik ta tsabalil, an eyalchik xi in kwentanál an lubaxtaláb ani an eyalchik axi ta kwenchál.

**Ka t'aja' ti kwentaj
axi in t'ajál kin
odhna' jún tin ba'**

Tam kit k'alej ka loniy jún i kwenchaláb, ka t'aja' ti kwentaj axi in ulalchik an eyal al nixé' xi kwenchaláb, abal ka k'aniy ta ba'. Axé' játs an ok'ox k'anixtaláb axi a kwa'al.

**Ka ko'oy tejwa' an úw
ju'taj dhuchadh a bij
(abal ka exláj jita' játs
tatá')**

An eyalchik in kwa'al uludh jant'oj in ejtawal kin t'aja' jún i atikláb ani jant'oj ibáj. Kom tatá' it t'ojnal al jún i pat'ál wat'bom káw, kwa'al ka ko'oy tejwa' a bij, abal antsaná' kit jilan kit t'ojon.

**Ka k'aniy a ejatal. A ejatal in
kwa'al yán in jalbíl, an olnaxtaláb
axi kwa'al ka uluw yab lej**

Yab kit utey max yab a kwa'al jant'oj ka t'aja' al an kwenchaláb ju'taj wa'ats yán i ya'ul kom ne'ets ka awits kit dha'uyat. U awil kit utey max a kwa'al an toltom axi in tolmiyál abal yab kit dha'uyat, po max yab a kwa'al yab kit utey, ka t'ila' abal an atiklabchik wat'bom káw u tsemelchik jayej.

**Ka jalk'unchij in t'ojlabil an
atiklabchikaxi uawil kayaw'láts
dhubat, axi mamlabchik/
achlabchik, ani xi u ya'ulchik.**

Max ju'taj it t'ojnal wa'ats i atikláb axi mamlabitschik/ achlabitschik, max jún i atikláb in kwa'al an yawláts axi yab in kwa'al i ilál, an tam kwa'al ka pidha' pil i t'ojlab axi ka awits kin taja' tin k'ima'.

Ka wilk'idh k'witiy
ju'taj it t'ojnal.

Ka eyendha' in paxk'il
an *micrófono* (axi
bijidh *rompe viento* o
jún i *esponja*)

Talbél tam ka t'aja' jún i
konowixtaláb kwa'al ka
k'wit'iy an pat'ál ts'atom
káw, an *micrófono* ani
patal axi u eynal.

Ka exa' yab ka ko'oy tsáb
i atikláb junkudh al an
pat'ál wat'bom káw.

Ka eyendha' an *internet* abal
ka abna' an káw, antsana' yab
kwa'al kit k'alej ti al an atáj
ju'taj k'wajat an pat'ál wat'bom
káw (*cabina*).

Ka wilk'idh k'witiy ju'taj it t'ojnal

Ka wilk'iy k'wit'iy ju'taj it t'ojnal. Ka eyendha' an *alcohol* axi in tsapík pel 70%, aniyej u awil ka eyendha' i *cloro* xo'kadh k'al an ja'.

Ka eyendha' an *internet* abal ka abna' an káw, antsana' yab kwa'al kit k'alej ti al an atáj ju'taj k'wajat an pat'ál wat'bom káw (*cabina*)

Ka ucha' an kwentalom ti tolmiy abal a kawintal ka wat'ba' ti internet, antsaná' a kawintal ne'ets ka ats'atbéj alwa'. Max yab a kwa'al axi eyendhanél an tam ka wat'ba' k'al an ts'áj wat'bom káw (*teléfono*). Te' ne'ets ka ela' an eyendhanél (abal ka wat'ba' a kawintal ti *internet*) axi u awil ka eyendha' ts'ejwalidh: www.giss.tv

Max ka ejtow, yab ka ko'oy tsáb i atikláb junkudh al an pat'ál wat'bom káw

Max in lej yejenchal ka k'wajiy tsáb i atikláb, yabchik k'wa'al ka k'wajiy utat ani kwa'al kin eyendha' in paxk'íl in wi' ani in paxk'íl in wal.

Ka eyendha' in paxk'íl an *micrófono* (axi bijidh rompe viento o jún i esponja)

K'al an *micrófono* u awil ka ts'ilk'onan atiklabchik. Tam ka ta'pa' ka wat'ba' an káw kwa'al ka jalk'uy in paxk'íl an *micrófono* o ka paxk'iy k'al jún i it bolsa (plástico o toltom) abal an atiklabchik axi a kaniyamal ka kawin. Ka lej t'aja' ti kwentaj.

Talbél tam ka t'aja' jún i konowixtaláb kwa'al ka k'wit'iy an pat'ál ts'atom káw, an *micrófono* ani patal axi u eynal

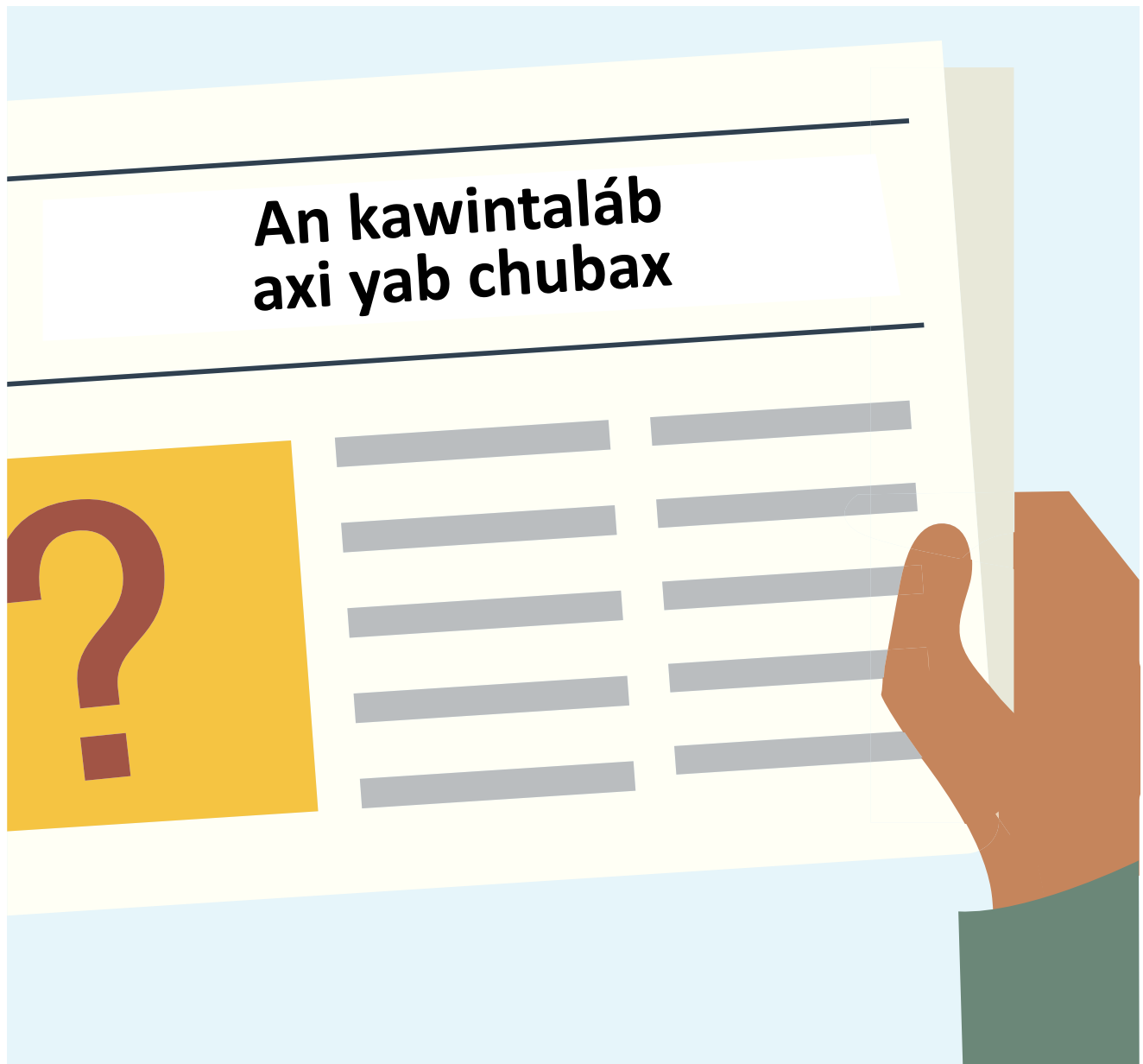
Ka ats'edha' an toltom k'al an *alcohol etílico* abal ka ejtow ka eyendha'. Yab ka k'witixna' an *cloro* kom ne kin odhna' an pat'ál. An *alcohol etílico* ka ejtow ka ts'a'iy ju'taj u nujuwáb an ilál.

TSAPCHÍL PEJACH

Jant'ini' ku t'ojjoy axi ne'ets ku uluw

Al axé' xi pejach i olnál axi an *Organización Mundial de la Salud* ani an dhuchadh úw (xi wa'ats ti internet) axi dhuchadh k'al an eyalchik axi in exlál tin kwentah an yaw'láts COVID-19, abal an Ténekchik axi in olnál an káw kin bina' jún i tsalap tekedh ani yab kin jik'edha' in juntal Tének.

Yab ka buk'uw an “infodemia” ani an káw axi yab chubax (janamtaláb)

An *Organización Mundial de la Salud* (OMS) in eyendhál an káw “infodemia” abal kin bijiy an káw axi yab chubax (janamtaláb) axi u buk'uwab al an pat'ál wat'bom káw, an dhuchadh úw xi in olnál an káw ani pilchik ju'taj. An janamtaláb in t'ajál abal an atiklabchik ka t'e'pin, ka jik'ey ani kin t'aja' axi yab in tomnál, axé' u awil kin odhna' an kwenchaláb. Max an olnom in jalpinchal ti káw, yab ka ajiy, yab ka ats'a' ani yab ka tsu'uw.

Ka t'aja' ti kwenta axi in olnál an eyalchik ani an lab ilalix

Ka t'ila' abal tatá' yab it bajudh, yab a exlál tin kwenta an yaw'láts. Jaxtám expidh an alimtaláb axi ts'ejkadh k'al an exobalchik tin kwentaj an lubachtaláb, axi in exobnalchik an yaw'láts, an belom ya'ul, an ts'ejkom ilál, in ejtowal kin olchij an atiklabchik tin kwentaj an yaw'láts.

OMS
Organización Mundial de la Salud.

**Ki olna' tin kwentaj an Tének
ilál ani in tsalpádh an Tének
kwenchaláb**

I exlál jant'ini' ki tsapikmedha' i
iniktal k'al i Tének k'apwál ani an
Tének ilál. Ka konowiy an Tének
ilalix ani pil i tsalpadh atikláb.

**K'wa'al ka buk'uw an olnaxtaláb ti
Tének ani ti lab**

An Tének kwenchaláb ne'ets kin ejtiy
an olnaxtaláb axi buk'udh ani k'ayúm
wiladh tin Tének káwintal. Ka olchij
a kwenchál an chubaxtaláb. Max ti
pat'ál wat'bom káw yab wa'ats jún i
atikláb axi u Tének káw, kwa'al ka t'aja'
an tsapláb abal ka ela' jún. U awil ka
buk'uw an tejwa'medhomtaláb axi
ts'ejkadh k'al an Tének kwenchaláb,
axi in olnál an chubaxtaláb. Tin taltal
axi dhuchlab ne'ets ka ela' ju'ta' ka
pa'ba' an olnaxtaláb axi chubax.

Yab ka odhna' a juntal

Kom an yaw'láts ts'i'kin ti China, wa'ats i buk'ul káw axi in tujchiy kin bijiy "yaw'láts chino", axé' in t'aja' abal ka kidháb met'an ani ka odhnáj an atiklabchik axi k'wajilchik Asia.

Te' ju'taj wawá' u k'wajil u wat'el jayej an odhnalxtaláb. I epchalchik ani i atatalchik axi talchik ti pil i tsabál o xi u wichelchik ti tsabalil u odhnabchik ani u kidháb met'nal.

Jaxtám kwa'al ki t'aja' ti kwentaj jant'o anijant'ini' i ulal. Abal ki bijiy jún i atikláb yab kwa'al ki eyendha' in bij in kwenchál ju'taj ti tal (colombiano, mexicano, hondureño), an k'apnéł xin k'apal, max in kwa'al an úw abal ka k'wajiy ti tsabalil, o max in kwa'al jún i yaw'láts.

An pat'ál wat'bom káw, eyendhanél abal ka buk'uwat i uchbíl

An pat'ál wat'bom káw u awil kin t'aja' ku tsalpaxin abal ki k'ak'na' in uchbíl an atiklabchik, ani kin ko'oy jún i jolataláb abal ki odha' an káw tam yab ka k'ak'náj i uchbíl.

Yab kit alk'idh kawin

Wa'ats yán i atiklabchik axi u k'ambix abal kin kwe'ey an tumín, ejtilits axi in nujwalchik an ilál ani in ulal abal ne'ets ti jeldha', po yab chubax i ilalix. Max jita' in ulal abal u awil kin ilaliy an ya'ul, wawá' kom i buk'uwal an káw kwa'al ki t'aja' abal kin uluw an chubaxtaláb. Yab kwa'al ki xaluw an janamtaláb ani in tsalpadhtal an Tének ilál.

Ki olna' k'al i tsalpadhtaláb

Max ne'ets ka olna' tin kwentaj jún i atikláb axi tejwa' bal u ya'ul o jún i atikláb axi tsemets kom ts'ilk'oyat k'al an COVID-19, ka t'aja' ti kwentaj ani ka ok'ox tsalpay axi ne'ets ka uluw abal yab ka odhna' k'al an káw an atikláb o in yanél. Ka tsalpay ejtíl max tatá' it k'wajat tit wat'el al axé' xi yajchiktaláb.

Ki olna' an olnaxtaláb axi
ts'ejkadh ti kwenchál ani axi
ts'ejkadh k'al an Tének eyal

Ki olna' jant'o k'wajat ti t'ajnal
tin puwél an Tsabál Labtóm, ti
Tampots'ots ani ti Tének kwenchál.
Ki uluw jawa' játs an t'ojláb axi
yab jolat ki t'aja' al nixé' xi k'ij.

Ka t'ila', an pat'al wat'bom káw játs an eyendhanél abal ki olchij an
kwenchaláb jant'ini' kin exla' max u ya'ul, ani kin t'aja' abal an eyalchik
kin t'aja' ti kwentaj max an atikláb chubax u ya'ul o ibáj. Alwa' ki exla'
max jún i atikláb u ya'ul ani antsana' yab ka dha'uyat an kwenchaláb,
aniyej, antsana' ne'ets ki ejtow ki beletna' an ya'ul jant'ini' in tomnál.

Ki buk'uw in tsaláp i ach ani i mam

1. Max an atiklabchik mapupudhchik tin k'imá', ka exobchij jant'oj u awilchik kin t'aja'. Tin jún yanél kin exobna'chik ti chukul, ti óm k'an wits, ti ts'ejkom te'nél ani pil jant'oj.

2. Ka olchichik jant'ini' ka tolmixin tin k'imá', abal yab expidh an mimlab ka t'ojon, an inik kwa'al jayej ka pedhláts, ka pak'wláts, ka tek'dhomáts.

3. Ka exobchij an atiklabchik abal yab kwa'al ka odhnáj an tsakamchik ani an mimlabchik. K'al axi mapnél (in walab an yaw'láts) odhamej yán i káw tin kwentaj an odhnaxtaláb. Ka buk'uw jún i káw axi kin tsamambedhanchij in ichích an kwenchaláb.

4. Ka kaniy an atiklabchik abal ka t'ilmatschik tin tonídh an mexa, an mamlabchik ani an achlabchik u awil kin olna' an biyál t'ilab. Axé' in t'ajál abal yab ki tsalpay tin kwentaj an yaw'láts.

Ki buk'uw in tsaláp i ach ani i mam

5. Al pilchik i kwenchaláb yab u ulel an exobintaláb axi u wat'báb ti *internet*, kom an exobalchik yabchik in kwa'al an *internet*, an tsalpadh pat'ál o an tumín abal kin tsa'iy. Ka t'aja' an tsapláb abal ka exobchij an yejelom ma ti pat'ál wat'bom káw, ani antsaná' yab kin ats'ubna'chik abal mapudh an atáj exobintaláb. Ka kaniychik an exobchix abal ka k'alej ti pat'ál wat'bom káw ti exobchij.

6. Ka olchij axi k'wajatchik ti ats'ál abal max ka mapuyat an atáj exobintaláb, an atáj nujumtaláb, ani junchik in t'ojlab, yab in le' kin uluw abal antsan ne'ets ka taliy an COVID-19.

7. Al axé' xi k'ij ju'taj wa'ats an yaw'láts, alwa' ki tejwa'medha' an alwa'taláb axi u wat'el ti kwenchál.

8. Ku t'ilmáts k'al i kwenchál ani ki t'aja' abal ku tsalpaxin jawa' tum exobintaláb k'wajat tu jilchál axé' xi yajchiktaláb; ani jant'ini' ne'ets ka awits ki beletna' i ejatal.

9. Ka olna' jant'ini' ka dheya' an tumín.
Ka olna' jayej abal expidh kwa'al ki ts'a'iy
axi lej exbadh.

10. Ka kaniy an kwenchaláb abal kin t'aja' ti
kwentaj jant'ini' ka k'wajiy t'okat. Uxnál abal
an tumín yab in beldhál an yaw'láts, po tam
ka wat'ey ti pil i k'ubaklek u awil ka dha'uxin.

11. Ka kaniy an kwenchaláb kin k'apuw an k'apné
axi in t'ajál ka tsapnéj i iniktal, ani ki kaldha',
ki dheya' ani ki olna' jant'o in tek'dhalakchik
i biyál ách ani i biyál mám, ani jant'ini' axé' xi
te'nél in t'ajalak abal ka k'wajiyachik lubach ani
kin bajuw yán i tamúb tejé' ti tejwa' tsabál.

¿JU'TAJ U AWIL TI TS'ILK'OY AN YAW'LÁTS?

Ju'taj ne'ets ki ela' an olchixtaláb axi chubax:

Organización Mundial de la Salud

<https://www.who.int/es>

Organización Panamericana de la Salud

<https://www.paho.org/hq/index.php?lang=es>

México

<https://verificovid.mx/>

<https://coronavirus.gob.mx/>

Guatemala

<https://www.unicef.org/guatemala/coronavirus-covid-19-lo-que-los-padres-deben-saber>

El Salvador

<https://covid19.presidencia.gob.sv/>

Honduras

<https://covid19honduras.org/>

Nicaragua:

<https://ondalocal.com.ni/>

Panamá

<http://www.mingob.gob.pa/gobernacion-la-comarca-guna-yala/>

<https://www.midiario.com/>

Xeklek axi wa'ats ti internet, ts'ejkadh abal an atiklabchik buk'ul káw tin kwentaj an COVID-19

<https://ijnet.org/en>

Red Internacional de Periodistas

<https://gijn.org/gijn-en-espanol/>

<https://derechos.culturalsurvival.org/>

<https://www.culturalsurvival.org/es/covid-19>

<https://www.articulo66.com/>

<https://rdsradio.hn/>

<http://www.vocesnuestras.org/programas/salvador>

<https://www.facebook.com/tvindigena>

<https://tvindigena.org/covid19/>

<http://www.minsa.gob.pa>

Ts'ejkom:

Ts'ejkom: Cultural Survival.

Wilk'idh ti Tének kawintaláb (ma ti láb káw): Lorenza Flores Martínez,

Luis Flores Martínez, Martiniano Flores Martínez.

K'otbiláb: Patricia Sucely Puluc Tecúm, Maya K'iche, Guatemala.

T'i'om úw: Circe I. Benítez, Nicaragua.

Edición: Agosto 2020

**Axé' pel jún i t'ojlab
ts'ejkadh k'al:**

